

входження України у світовий інформаційний простір, стає зрозумілим, що цей процес потребує цілеспрямованого підвищення рівня інформаційної культури фахівців різних галузей, у тому числі й освіти.

Література

1. Барановська О.В. Інформаційні методи навчання учнів / За ред. В.Ф.Паламарчук . – К.: Знання, 1999
2. Бондаренко Е.А., Журич А.А. Состояние медиаобразования в мире // Педагогика. – 2002.– №3
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.:Педагогика,1991
4. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права / За заг. ред. М.Я.Швеця, Р.А. Калюжного. – Ужгород: ІВА, 2003
5. Грабова С. Формування основ інформаційної культури //Шкільний світ. – 2002. - №9
6. Демиденко Т.М. Інформаційна культура сучасного вчителя: Навч.посібник. – Черкаси: Вид-во держ. Ун-ту, 2003
7. Жалдак М.І. Педагогічний потенціал інформатизації навчального процесу та проблеми його розкриття // Internet №4, 2001
8. Исаев И.Ф. Инновации в педагогической деятельности преподавателя высшей школы. /Материалы междунауч.-практ. конф., Белгород, 1998
9. Корсак К. Педагогіка нового століття // Рідна школа. – 2001. – №10
10. Лотман Ю.М. Полагаю, будущее – за творчеством // Альма матер. –2000. – №4
11. Послуги і ресурси Інтернету // Пробудись. – 1997. - №78

Л.В.Задорожна

НАВЧАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

В статті описані навчаючі функції, які виконують історичні документи в навчальному процесі і на основі яких автором було проведено систематизацію методических прийомів аналізу і використання історических письмених істочників знаній з целью підвищення

познавательной активности учащихся и эффективности обучения на уроках истории.

The article is about educational functions which the historical documents play in the educational process. On the basis of these documents the author has made the systematization of the methods of the way of the analyze and the systematization of using of written historical sources of knowledge with the purpose to raise the pupils' knowledge activity and of the efficiency of the education at the history lessons.

Трансформація поглядів на характер і методи викладання історії, що відбулася в кінці ХХ століття спонукає до пошуку нових шляхів організації процесу навчання.

Історія як один із базових навчальних предметів сьогодні має завдання створити умови "для задоволення освітніх потреб...кожному громадянину України" [5,7]. Таким чином, орієнтація сучасної системи освіти на розвиток особистості з одного боку, та на досягнення якісно нового рівня освіченості з іншого, - вимагають створення нових методичних умов навчання, що забезпечували б усебічний розвиток індивідуума та високу якість його знань.

Як відомо, історичні знання формуються передусім завдяки інформації, яку надають історичні документи. Тому висунуте завдання в умовах реформування історичної освіти в Україні не можливо виконати без розробки сучасних методичних засобів використання писемних історичних джерел знань. У розв'язання даної проблеми активно включилися такі українські методисти та вчені-історики, як К.О.Баханов [1], В.О.Комаров [6], С.В.Кульчицький [8], Т.В.Ладиченко [9], В.О.Мисан [11], Ф.Г.Турченко [14;15] та деякі інші. Головну увагу дослідники приділили розробці інноваційних прийомів використання оновленої джерельної бази з історії у процесі навчання. Але перетворення історичних документів з джерела інформації на джерело знань учнів стає можливим тільки за умов впровадження всього спектру відомих методичних засобів у навчальну діяльність школярів. Таким чином, актуалізується проблема систематизації методичних прийомів аналізу та використання історичних документів у шкільній історичній

освіті, яку автор статті пропонує вирішувати за допомогою навчальних функцій історичних документів.

У процесі формування історичних знань писемні джерела, на наш погляд, виконують чотири основні навчальні функції:

- перша - **ілюстративно-інформаційна**, існує на репродуктивному рівні сприйняття інформації, що несе в собі історичний документ;

- друга - **пізнавально-розвиваюча**, в якій на основі історичного документа виконуються завдання, спрямовані на розвиток розумових процесів через пошуково-дослідницьку діяльність учнів;

- третя - **практично-узагальнююча**, дає можливість перевірити рівень сформованості вмінь і навичок учнів в процесі навчання за допомогою історичних документів;

- четверта - **ціннісно-смілова**, поглиблює патріотичні почуття школярів, виховує найкращі моральні якості особистості.

Для успішної дії кожної функції вчитель має дібрати не тільки найбільш придатні, на його погляд, до використання документи, а й певні методичні прийоми, які б якомога результативніше залучили обрані джерела до процесу навчання.

Добір методичних прийомів для виконання першої функції залежить від вибору вчителем умов та засобів використання історичних документів. Умови можуть бути такими:

- історичний документ виступає як вихідне джерело нових знань, що несе певну інформацію;

- письмове першоджерело або уривок з нього ілюструє теоретичний матеріал, підібраний вчителем, формує в учнів образну уяву;

- документ доповнює або конкретизує тему, що вивчається.

Слід зазначити, що **першу** - інформаційну функцію, найчастіше виконують документи нормативного характеру. Вони надають інформацію лише про історичні факти, а не історичний процес. Таким чином, учні, працюючи на репродуктивному рівні сприйняття, отримують певну

інформацію з проблеми, яка запропонована вчителем для вирішення. Досягти результативності опрацювання документального матеріалу учні зможуть за допомогою бесіди, з подальшими самостійними записами опрацьованої інформації, вибраної з документа у зошитах. Документ, який обирає вчитель для реалізації ілюстративної функції, слугує в першу чергу формуванню в учнів реальних уявлень про період, що вивчається. Тому вибирати слід ті джерела, в яких яскраво і послідовно подається опис відповідних історичних подій. На нашу думку, в процесі ілюстрування слід уникати тексту, де висловлюється особиста точка зору автора, його симпатії та антипатії - це завдання іншої функції.

Реконструкцію історичної дійсності через силу слова дає художня література. Однак із літературних творів може бути використаний тільки матеріал, у якому немає протиріч з історичною правдою, тому що, як зазначає історик С.О.Шмідт, "історичною основою таких творів є першоджерела, тобто пам'ятки часу, що описується або наближені до нього, та історичні твори вчених про цей період" [16,43]. Найбільш цінним серед дослідників методики навчання історії вважається залучення побутового та біографічного матеріалу з літературної пам'ятки, який містить характеристики історичних діячів. Особлива увага звертається на використання творів, що вивчаються на уроках літератури. Через такий інтеграційний зв'язок учні здобувають можливість отримувати цілісні знання як з літератури, так і з історії та закріплювати їх у власній свідомості. Наприклад, яскравий портрет ідеологічних робітників періоду "ждановщини" на Україні подано у вірші М.Рильського, датованому 1961 роком [15,43]. Про глибокі деформації суспільного життя в Україні в післявоєнні роки свідчать уривки з роману Олеса Гончара "Собор". Нищівну критику недоліків соціалістичної системи наводять гуморески Остапа Вишні. До розгляду питання Чорнобильської катастрофи та її наслідків слід залучити твір І.Драча "Чорнобильська Мадонна".

Реалізація третьої умови найчастіше здійснюється через цитування окремих положень з обраних документів. Наприклад, конкретизуючи матеріал Конституції Української РСР 1978 р.,

слід звернути увагу на деякі статті, які доводять укріплення тоталітарної держави і відсутність демократії в Україні. Охарактеризувати ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР до української мови і української національної культури допоможе, наприклад, уривок із спогадів колишнього першого секретаря ЦК КП України П.Шелеста про одне засідання політбюро ЦК КПРС [15,123]. Залучення історичних документів, як засобу конкретизації корисне ще й тим, що воно репрезентує джерела і стимулює учнів до їх вивчення. Методист О.О.Вагін писав: “Конкретизація потрібна в тій мірі, в якій вона сприяє розумінню викладеного матеріалу” [3,85]. Ефективним у цьому випадку є прийом наведення у процесі викладання гасел, властивих певному етапу історичного розвитку: “П’ятирічку за чотири роки!” (1930р.); “Автономію Україні!”, “Вільна Україна у вільній Росії!”(1917р.); “Ради без більшовиків!” (1921р.); “Геть від Москви! Дайош Європу!”(гасло М. Хвильового) тощо.

Засобом конкретизації є також введення біографічного матеріалу в розповідь учителя за допомогою прийому персоніфікації. Наприклад, біографії таких людей, як М.Грушевський, О.Стаханов, Л.Лук’яненко та інших, є яскравою ілюстрацією історичного часу, в якому вони жили, діяли, і на події якого впливали.

Одним із прийомів характеристики тієї чи іншої історичної події, чи особи, є наведення висловлювань видатних політичних та громадських діячів, які допомагають зрозуміти їх прагнення, наміри, ідеали тощо. Наприклад, коли у квітні 1965 року одного з лідерів дисидентського руху Петра Григоренка припинили примусово “лікувати” і тодішній Голова Ради Міністрів СРСР О.Косигін дав вказівку поновити П.Григоренка у генеральському званні, Л.Брежнєв заявив: “Цього генерала я знаю... Рано його відпустили. Жаль.” Таке ставлення керівника радянської влади до дисидентства свідчило про кінець “відлиги” в Україні [15,82].

Таким чином, методичними прийомами, які доцільніше використовувати для реалізації ілюстративно-інформаційної функції, будуть, передусім, коментоване читання, цитування і

добір потрібної інформації для подальшого вирішення поставленої вчителем проблеми.

Друга - пізнавально-розвиваюча функція формується на основі різноманітних завдань, структуру яких в свій час запропонували видатні радянські методисти Л.М.Боголюбов [2], О.О.Вагін [3;4], С.Є.Крол [7], І.Я.Лернер [10] та інші. Питання щодо відтворення матеріалів джерела наприкінці 50-х років ХХ століття запропонував З.А.Огірко [12;13]. Типи питань до творчого аналізу документів з'явилися в праці І.Я.Лернера у 1963 році [10]. Вони були спрямовані передусім на ознайомлення учнів з деякими науковими методами дослідження історичних та сучасних явищ. В середині 70-х років О.О.Вагін [3;4] наполягав на впровадженні проблемно-пізнавальних завдань під час роботи з історичними документами. С.Є.Крол [7] розглянув різні типи запитань і завдань, які можна запропонувати старшокласникам в процесі самостійної роботи над текстами у взаємозв'язку з вивченням теоретичного історичного матеріалу. На початку 80-х років методист Л.М.Боголюбов [2] стверджував, що обов'язковою умовою навчальної самостійної роботи над текстом документа є постановка питань та завдань, які визначають напрямок і характер пізнавальної діяльності учнів. Погоджуючись з такими поглядами на типологізацією пізнавально-розвиваючих завдань в процесі навчання історії зазначимо, що всі вони дають можливість вчителю опосередковано чи безпосередньо використовувати історичні писемні першоджерела в процесі викладання.

Таким чином, пізнавально-розвиваюча функція використання історичних документів діє на основі побудови пізнавальних завдань репродуктивного, проблемного, пошукового та творчого характеру за таких умов: питання репродуктивного характеру повинні бути направлені на відтворення фактів, явищ, процесів, що описують документи; питання проблемного характеру повинні спрямовувати учнів на шлях вирішення загальної проблеми до теми через дію важливих розумових операцій аналізу, синтезу, порівняння,

зіставлення, узагальнення, систематизації, доведення, абстрагування, аналогії тощо;

завдання пошукового та творчого характеру спрямовані на поєднання знань теоретичного і документального матеріалу з метою вироблення особистісного погляду на проблему, що досліджується;

усі завдання повинні будуватися на принципах індукції та дедукції; логічності та послідовності; поступовості та системності.

При цьому обов'язковим є також урахування індивідуальних розумових здібностей учнів, тобто завдання мають бути різнорівневими.

Можна зробити висновок, що такого роду завдання спрямовані спонукати учнів до пошуку відповіді на проблему в самому документі, що в свою чергу змушує його знайти джерело та проаналізувати текст повністю. Вимагаючи від себе об'єктивності у побудові відповіді на питання, учень повинен не тільки врахувати час появи того чи іншого писемного джерела, а й порівняти як мінімум три точки зору на проблему: автора документу, автора підручника і свою власну. Це робить процес навчання цікавим, різноманітним, емоційно забарвленим, творчим, а значить безпосередньо розвиваючим, особистісно-зорієнтованим процесом.

Третя навчальна функція - практично-узагальнююча - залежить від рівня узагальнення та форми його виразу, зокрема, конспектування, складання тез, планів, анотацій, таблиць, схем, написання рефератів та доповідей на матеріалах зосереджених в писемних джерелах. Важливу роль у реалізації запропонованої функції відіграє учнівський зошит. Конспектування, складання планів, таблиць, схем не тільки підвищує увагу учнів, але і стимулює розумові процеси школярів, полегшує запам'ятовування нового навчального матеріалу, розвиває письмову мову та вміння фіксувати запропонований документальний матеріал. У сучасних умовах 12 бальної системи оцінювання, тематичного контролю знань та письмового складання іспитів з історії має підвищитись роль залучення методичних прийомів письмової роботи.

Відносно простими й доступними для старшокласників видами письмової роботи є записування цитат, конспектування частини або всього тексту історичного документа. Частіше до цієї роботи залучаються учні під час аналізу статей наукових, політичних та громадських діячів або при опрацюванні деяких державних документів, наприклад, конституції, міжнародних договорів, декларацій тощо. Більш складним, але не менш важливим є такий вид роботи, як складання плану. Систематичне використання, а, краще, поєднання цих методичних прийомів веде до формування у школярів уміння осмислювати текст друкованого джерела, вести відповідні записи, що забезпечує активну роботу всіх без винятку учнів, привчає їх користуватися нотатками, конспектами і тезами, систематизувати їх. В умовах сучасної системи оцінювання такі прийоми допомагають учителю забезпечувати контроль за результатами роботи учнів, поширюють можливості диференційованого підходу до їх навчання, готуючи старшокласників до самостійної пошуково-дослідницької навчальної діяльності. Нотатки стануть у нагоді під час підготовки доповідей, повідомлень, рефератів та інших учнівських робіт. Таким чином, поступово в учнів вироблятиметься звичка зберігати й використовувати власні записи. Ефективність цього процесу безумовно підвищиться, якщо така робота буде проводитись цілеспрямовано, тобто в руслі проблематики тієї теми, що вивчається. Тому записи можна вести в процесі загального аналізу документа, або відповідей на поставлені до нього проблемні запитання. Наприклад, цитати можна використовувати в процесі доведення, аргументації, або обґрунтування окремих висновків. Положення, про те, що I Універсал був актом конституційного значення, яким стверджувалося право українського народу на створення власної держави, доводимо через цитування статей даного документа. Через оголошення положень "Декларації про державний суверенітет 16.07.1990р." учні мають можливість дійти висновку про початок практичного вирішення проблеми державотворення в Україні.

Конспектування для старшокласників буде мати більш практичний характер, якщо виглядатиме як план-конспект, який

сприяє засвоєнню змісту тексту, його головних положень та думок. Активнішої розумової діяльності, ніж при конспектуванні потребує складання тез. Теза - це положення, твердження, яке потребує певного обґрунтування. У процесі виконання таких дій доводиться визначати логічні частини тексту, формулювати основні положення в стислій формі. Як результат, зменшується обсяг записаного матеріалу і скорочуються витрати часу на його запис.

У 60-х роках І.Я.Лернер запропонував рецензування й анотування тексту, як один з видів роботи з історичним документом [10]. Такий прийом розвиває вміння оцінювати писемні джерела, виявляти їх вичерпність, критично ставитися до них, розглядати з різних боків, робити співвідношення змісту та мети. Результатом має бути формування вмінь та навичок дослідницького характеру, які безумовно стануть у пригоді в процесі опрацювання додаткової літератури. Анотація, як коротка стисла характеристика змісту книги, статті або іншого великого за обсягом документа містить у собі зміст роботи, її мету та основні думки автора, суттєво допомагає під час добору та вивчення літератури з того чи іншого питання. Слід звернути увагу на те, що на уроках учні аналізують історичні твори з позиції відповідності їх історичній науці.

Досвід багатьох вчителів показав, що одним із найважливіших прийомів вивчення та повторення історичного матеріалу є складання таблиць і логічних схем. Саме цей процес розвиває у школярів вміння вибирати головне, вчить активно володіти матеріалом. Таким чином, під час опрацювання документів з конкретної історичної проблеми можна запропонувати учням скласти порівняльну таблицю за допомогою текстів декількох документів, текстову логічну схему під час аналізу одного першоджерела.

Результативності ґрунтовної пошуково-дослідницької діяльності творчо налаштованих учнів сприяє аналітичне опрацювання різних джерел історичних знань з метою написання реферату чи творчої роботи. Підготовка учнями доповідей, рефератів і повідомлень на основі вивчення додаткової літератури, залучення й аналізу історичних документів практикується у вигляді індивідуальних завдань до

семінарських занять та в позакласній роботі, що є результатом систематичного удосконалення старшокласниками умінь і навичок самостійного здобуття та інтегрованого використання набутих знань, як теоретичного, так і практичного характеру.

Педагогічна практика свідчить, що навчання успішне там, де процес торкається душі й серця дитини, її почуттів, а оцінка завершує момент пізнання і є його закономірним результатом. Саме через це **четверта** – ціннісно-смыслова навчальна функція повинна діяти протягом всього процесу вивчення історичного курсу. За виразом Т.В.Ладиченко: “Учням необхідно навчитися терпимого, толерантного ставлення до іншої точки зору, до людей іншої віри, інших переконань, поваги до загальнолюдських цінностей” [9,29]. На нашу думку, функція буде діяти за таких умов, як:

- залучення краєзнавчих матеріалів до навчання історії;
- залучення джерел особистого походження, так званої мемуарної літератури та літературних пам'яток;
- врахування вчителем при доборі документів внутрікурсів, міжкурсів та міжпредметних зв'язків.

Таким чином, функції, які реалізуються під час використання й опрацювання історичних документів за допомогою названих методичних прийомів виконують всі або майже всі завдання, що передбачені навчальним процесом сучасної історичної освіти. Вони безумовно доповнюють учительський арсенал навчальних засобів, що направлені перш за все на надання навчальній діяльності школярів самостійного характеру.

Результати взаємодії вчителя та учнів через застосування запропонованих навчальних функцій історичних документів повинні бути такі:

- оволодіння школярами міцними знаннями;
- вдосконалення умінь та навичок роботи з джерелами інформації (критично оцінювати факти та діяльність осіб, спираючись на здобуті знання, самостійно здобувати історичну інформацію і працювати з нею, аргументовано відстоювати власні думки);
- розвиток розумових здібностей до аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо;

- формування якостей інтелектуально розвиненої, суспільно адаптованої та патріотично налаштованої особистості.

Запропонована систематизація методичних прийомів надає можливості для подальшої цілеспрямованої та багатопланової розробки методики впровадження, аналізу і використання оновленої джерельної бази з історії в процес навчання.

Література

1. Баханов К.О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України. - К.: Генеза, 1996
2. Боголюбов Л.Н. Изучение текущих событий в курсе новейшей истории. - М.: Просвещение, 1977
3. Вагин А.А. Методика обучения истории в школе. - М.: Просвещение, 1972
4. Вагин А.А., Сперанская Н.В. Основные вопросы методики преподавания истории в старших классах. - М.: Учпедгиз, 1959
5. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ ст."). - Київ: Райдуга, 1994
6. Комаров В.О. Методичні умови формування історичного мислення старшокласників. - Кривий Ріг, 1995
7. Крол С.С. Вивчення творів В.І.Леніна в шкільному курсі історії СРСР. Вид. 2-е, перепод. і доп.-Київ: "Радянська школа", 1976
8. Кульчицький С.В. та ін. Історія України: Підр. для 11-го кл. сред. шк. - К.: Освіта, 1999
9. Ладиченко Т.В. Аналізуючи різні погляди, виробляти власне історичне мислення // Історія в школах України. - 2003. - №3
10. Лернер И.Я. Познавательные задачи в обучении истории. - М.: Просвещение, 1968
11. Мисан В.О. Вивчення писемних джерел на уроках з історії України. Універсали Центральної Ради // Історія в школах України. - 1997. - № 2
12. Огризко З.А. Работа с документами по истории СССР в VIII классе: Из опыта работы. - М.: Учпедгиз, 1959
13. Огризко З.А. Работа с документами по истории СССР в IX классе: Из опыта работы. - М.: Учпедгиз, 1959

14. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945 10 клас: Підручник для серед.загальноосвіт.шк. Вид 2-е, виправлене та доповнене - К.: Генеза, 2000
15. Турченко Ф.Г., Панченко П.П., Тимченко С.М. Новітня історія України (1939-2001): Підручник для 11-го кл.серед.загальноосвіт.навч.закл. - К.: Генеза, 2001
16. Шмидт С.О. Памятники художественной литературы как источник исторических знаний // Отечественная история. – 2002. - № 1

М.В.Вікторова

МЕТОДИКА ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ НА УРОКАХ МУЗИКИ

На данном етапе розвитку музикальної педагогіки проблема формування вокально-хорових навичок в процесі обучения являється особливо актуальною. Вокально-хорове пение займає особе місце в естетическом и художественном воспитании школьников.

On a present day stage of development of musical pedagogics the problem of forming of vocal-choral skills in the process of pupils' education is the most actual. The vocal-choral singing takes a special place in the aesthetical and artistic pupils' upbringing.

У музичній педагогіці проблемі формування вокально-хорових навичок роботи присвячені дослідження: О.О.Апраксіної, Н.Л.Гродзенської, В.Г.Соколова, М.Румер, Т.Каменської, В.Мухіна, Н.Д.Орлової, Ю.Б.Алієва, Л.А.Хлебнікової, А.Г.Менабені, І.І.Левідова, О.Гаввікова, Е.Алмазові, А.Содейка, А.Рябченко, І.Л.Тугарінова, В.П.Морозова, А.А.Сергієва, А.Лукашина, А.Перепілкіної та ін. Однак, досліджувана проблема у практиці роботи загальноосвітніх шкіл потребує детального розгляду, тому темою дослідження є “формування вокально-хорових навичок в процесі навчання учнів на уроках музики”.

Хоровий спів, включений в загальну систему навчання, повинен відповідати найвищим вимогам навчального предмету.

Основними вимогами є достовірність і науковість знань, відповідність до цих знань; педагогічна спрямованість музичного матеріалу, яскравість художніх образів творів, доступність, систематичність, послідовність, міцність в оволодінні музичними знаннями, уміннями і навиками; свідомість і активність у сприйманні і відтворенні художнього твору, усвідомлення матеріалу, оцінку його і судження про нього, розуміння завдань, вміння розкрити зміст у відповідній художній формі; уміння застосовувати на практиці одержанні знання і новини з метою художнього виконання музичного твору; поєднання колективних занять з диференційним підходом до учнів.

Діапазон і тембр дитячого голосу, звукоутворення, дихання, розспівування, дикція, ансамбль, стрій, і репертуар є складовими елементами хорового мистецтва.

Процес вокально-хорового виховання зумовлюється особливостями дитячого голосу, який по своєму діапазону докорінно відрізняється від голосу дорослого.

Діапазон - це межа звучання дитячого голосу від найнижчого до найвищого звука. Дитячі голоси вчитель повинен знати шляхом індивідуальної перевірки на початку навчального року. Перевірка вимагає від вчителя необхідних теоретичних знань. Від того, наскільки правильно вчитель визначить діапазон дитячого голосу, залежить доля голосу дитини в майбутньому. Щоб оберігати дитячий голос і не допускати його зриву треба дитячі голоси перевіряти щороку, особливо у тих дітей, які мають обмеження у верхньому чи нижньому регістрі.

Під час перевірки дитячого голосу вчителю потрібно з'ясувати тембральні особливості голосів учнів. Тембральна близькість голосів допомагає краще сформувати партію.

У визначенні діапазону і тембру голосу треба орієнтуватись на примарні звуки. Вчителю слід пам'ятати, що у різних голосів різний буде і примарний тон, в якому ясно звучить перший обертон.

Виходячи з примарного тону слід розвивати примарну теситуру з тим, щоб у учнів без всякого напруження, вільно і легко звучав голос в усьому діапазоні.

Типовим недоліком учнів є поверхове, неглибоке (так зване ключичне) дихання, яке зовнішньо виражається у підніманні плечей.

Для розвитку співацького дихання не слід звертатися до відокремлених від звука вправ, оскільки вони малоефективні. Робота дихальних м'язів під час співу тісно пов'язана з роботою гортані і верхніх резонаторів. Тому співацьким дихання стає тільки в процесі фонації.

Правильність співацького дихання залежить від правильності вдиху, який може бути різним залежно від характеру пісні. Перед тим, як співати пісню, що йде в помірному або повільному темпі, треба взяти спокійне, глибоке дихання, коли ж пісня виконується в швидкому темпі, то в диханні і перед початком співу, і між фразами буде швидким. Характер вдиху залежить від виразного диригентського жесту вчителя.

В процесі вокально-хорової роботи над піснею або під час розспівування, вчитель повинен слідкувати за тим, щоб учні набирали повітря безшумно, не піднімаючи плечі, щоб нижні ребра розсувалися трохи вбік і живіт ледь помітно випинав уперед. Вдих рекомендується проводити одночасно через ніс і рот. Під час вдиху в учнів має виникати відчуття легкого позіхання, яке розширює глотку і готує форму резонаторів. З самого початку слід привчити учнів брати дихання за рукою вчителя.

Регулятором тривалості співацького вдиху є довжина фрази. На початковому етапі важливо вибирати твори з короткими музичними фразами.

Якщо музична фраза виявилася для учнів надто довгою, то у процесі розучування її можна трохи прискорити, а потім сповільнити до потрібного.

Під час вдиху необхідна невелика затримка дихання, потім починається поступовий вдих. Відсутність моменту затримки дихання, потрібної для накопичення необхідного тиску під голосовими складками, викликає інтонаційно неточний звук.

Найбільш складним у співацькому диханні є економне вдихання під час співу, розподіл повітря на цілу фразу. В учнів

повинно бути таке відчуття, ніби вони не вдихають повітря під час співу, тобто відчуття “опори” на диханні. При збереженні під час співу вдиху, вдихального відчуття голос звучить, незалежно від нюансу, соковито й наспівно. І навпаки, спів на залишковому диханні позбавляє звучання цих якостей, робить його без тембровим і в’ялим.

Слід домагатися того, щоб учні до кінця доспівували кожну музичну фразу пісні. Вимога доспівувати мелодію красивим звуком до кінця фрази не передихаючи, підтримана показом руки вчителя, завжди дає хороші наслідки, якщо таке завдання посильне учням. Конкретне, зрозуміле завдання допомагає учневі організувати своє дихання.

Вчителю слід враховувати, що при голосному співі порушується злагоджена робота співацького апарату: дихання стає напруженим, судорожним, м’яке піднебіння – пасивним, голосові складки втрачають пружкість і рівномірність коливання. Щоб уникнути напруженого, форсованого звучання, не слід вдихати надто багато повітря. Надмір повітря, тиснучи на складки, призводить до неточної інтонації. Від перебору повітря виникає м’язове напруження в голосовому апараті, у тому числі й зажатість артикуляційних органів, що веде до порушення дикції, швидкої втомлюваності.

Співацька дикція - це якість, розбірливість, правильність вимови тексту у співі. Вона є наслідком знання і розуміння тексту, відчуття музичного образу і бажання донести його до слухачів, систематичної роботи над словотворенням.

Вокальна дикція вимагає активності артикуляційного апарату, який складають такі голосоутворюючі органи: губи, язик, м’яке піднебіння, щелепи, гортань з голосовими складками, зуби. Млявість артикуляції (малорухливі губи, язик, нижня щелепа, мало відкритий рот) є однією з основних причин поганої дикції при співі – голосні і приголосні не мають необхідної якості та чіткості, звук набуває одноманітного й невиразного характеру. Спостерігається в процесі вокально – хорової роботи інший недолік – перебільшена дикція учнів, яка позбавляє голос необхідної вокальності. При цьому деякі учні не співають, а ніби декламують текст пісні.

Вчитель повинен знати механізм вимови, щоб контролювати дії учнів, зустрівшись з невірною вимовою, показати і пояснити учням техніку утворення звука. Зокрема, при вимові голосної “а” - нижня щелепа опускається і рот розкривається найсильніше, на “У” - губи витягаються, на “о” - рот повинен мати форму овалу, тощо. Залежно від характеру пісні вимові приголосних може бути твердою або м'якою. Деякі приголосні (наприклад, “Р”) треба здовжувати, наче подвоювати (рр....), деякі промовляти коротко (с, ш, т), особливо наприкінці слова.

Учні, в процесі роботи над піснею, часто не чітко вимовляють приголосні, що замикають слово. У таких випадках, крім пояснення і показу, дуже допомагає диригентський жест точного і легкого зняття звука.

В процесі вокально-хорової роботи вчителю треба поступово підводити учнів до засвоєння основного правила вокальної орфоєпії: приголосний звук, що замикає склад, відноситься при співі до наступного складу, даючи голосному звуку свободу і час для звучання.

Учні, як правило, погано відкривають рот при співі, у них малорухлива нижня щелепа, напружені м'язи, які її піднімають, що стає причиною горлового призвуку, при затиснутій нижній щелепі неможлива хороша вокальна дикція, оскільки ротова порожнина мала для формування вокальних голосних.

Щоб учні під час співу добре відкривали рота, треба щоб вони розуміли смисл слів, виділили головне слово, яке визначає смисл фрази. Затискування щелепи нерідко має психологічні причини: сором'язливість, страх, тому велике значення має доброзичлива атмосфера на уроці.

Вірного відкриття рота домагаються на голосних “а”, “о”, “у”. Корисні вправи на дай, най, гай, май. Сполучення “ай” примушує добре відкривати рота, опускаючи нижню щелепу. Можна використати такий прийом: легким натиском пальця на підборіддя допомогти нижче опустити нижню щелепу. При неодноразовому повторенні цього руху опускання щелепи стає звичним рухом.

Правильне уявлення про примарні тони, зону примарного звучання, перехідні звуки, звуковисотний діапазон дитячого голосу дозволить учителю відзначити найбільш зручну ділянку звуковисотного діапазону для співу, обрати навчальний репертуар, який сприяє розвитку дитячого голосу, допомагає управляти тембром за рахунок використання оптимального регістрового режиму та досягти максимального звуковисотного і динамічного діапазонів при вільному, без перенапруження звукоутворенні.

Примарні звуки – це такі співацькі звуки, які серед інших звуків звучать найбільш природно і вільно. З точки зору фізіологічного механізму звукоутворення при співі примарних звуків у роботі голосового апарату виникає природно. На примарних звуках легше настроїти голос на звукоутворення в любому регістрі, у залежності від педагогічних завдань.

У дитячому голосі, так як у дорослих, можна знайти примарні звуки, які розташовані приблизно в середині його звуковисотного діапазону.

У більшості дітей, до початку мутаційного віку, зона примарного звучання знаходиться в першій октаві (фа 1 – ля 1). З цих звуків рекомендується починати розспівування учнів.

По природі голосу дітям властиво використовувати натуральні регістри з ярко виразним переходом грудного голосу в фальцетний.

Перехід голосу з одного регістру в інший розташований у діапазоні ре 2 – фа дієз 2 (ре 2 – ре дієз 2 для альтів і фа 2 – фа дієз 2 для сопрано).

Перехідні звуки в голосі дітей можуть бути яскраво виражені, а можуть залишатися непомітними.

Перелом у голосі при співі звукорядів настає тоді, коли грудний регістр досягає межі свого напруження. Надмірне напруження в голосі при співі грудним регістром з'являються за кварту до перехідних звуків. Слід свідомо вже при підході до них, приблизно за кварту до перехідних звуків, полегшувати звук за рахунок послаблення динаміки і пом'якшення атаки звука.

Звуковисотний діапазон – звуковий об'єм голосу від самого нижнього до верхнього звука.

Голосові складки кожної дитини мають свої рамки по частоті, в залежності від анатомічної будови голосового апарату, тренування в співі.

Нижню межу голосу можна установити шляхом виконання поступового звукоряду. Установлення верхнього звукоряду залежить від засобу вимірювання звуковисотного діапазону.

Дитячі голоси в процесі росту організму постійно змінюються.

Діапазон дитячого голосу характеризується не тільки його широтою, але й висотним розташуванням.

У багатьох випадках у дітей в 10 річному віці, в процесі оволодіння технікою звукоутворення, в різних регістрах можливі такі показники:

- для сопрано до 1 – до 3 або сі – сі бімоль 2;
- для альтів до м – до 2 або мі м – мі 2.

Альти і сопрано можуть зустрічатись як серед дівчат, так і серед хлопців.

Показники звуковисотного діапазону дітей у більшості випадків приводяться окремо для хлопців і дівчат.

При правильній настройці голосу на відповідне теситури регістрове звучання, загальний діапазон його буде значно ширше, тим більш при систематичному тренуванні, незалежно від віку.

В навчальний репертуар, особливо на початку, слід включати твори з вузьким діапазоном (2 – 3 звуки) в межах звукоряду ре 1 – до 2 поступово розширювати його на наступних етапах роботи (індивідуально).

Таким чином, поступове розширення звуковисотного діапазону дитячого голосу неможливо вважати віковою властивістю. З віком його об'єм зростає.

Характеризуючи розвиток дитячого голосу, слід визначити, що зміни його основних характеристик належать до зростання сили голосу і збагаченню тем. Якщо учням важко співати високий звук, то вони використовують динаміку, яка не відповідає рівню розвитку його голосу. Основними критеріями

правильного використання динаміки і висоти звука є відсутність в'ялості або зайвого напруження в голосі учнів.

Правильного звукоутворення, тобто співу вільного, в міру активного, без форсування та зайвого напруження, і близькій вокальній позиції, дзвінкого, округлого, з відповідним співацьким вібратор слід домагатися при будь-якому реєстровому режимі роботи гортані.

Умовами, які допоможуть настроїти голоси учнів на фальцетне звучання є:

- динаміка – від піанісімо до меццо-піано;
- тип голосного – у, а;
- засіб артикуляції – губи злегка витягнуті вперед; помірне відкривання рота, гортань зберігає настрой, отриманий під час вимови голосного у;
- спосіб звуковедення – легке стакато, яке переходить в легато;
- основний емоційний зміст – ніжно, весело.

Рекомендуються вокальні вправи, які створюють відповідні умови для роботи гортані.

Вправа 1.

Вправа виконується легким звуком на стакато. Вправу потрібно починати в примарній зоні (соль 1 – ля 1) на голосний у.

Мета: активізувати змикання голосових складок у момент атаки звука, що лежить в основі правильного звукоутворення.

Потрібно в процесі роботи добиватися яскравого і разом з тим короткого звука.

Легкість стакато забезпечується м'якою атакою звуку, на що слід постійно звертати увагу.

Пояснюючи учням завдання, використовуємо різні образні порівняння, зрозумілі їм.

Такий спосіб звукоутворення виключає появлення м'язових напружень та невірне формування звуку.

Наступна вправа починається за принципом першої, але має продовження: перехід від короткого звука до довгого співу.

Рекомендується повторювати декілька разів по полутонам вверх і вниз у діапазоні (соль 1 – до 2).

До голосного у можливо додати о, а.

Вправа 2.

Мета: перенесення активного змикання верхніх частин голосових складок, тобто голосових складок, природно виникаюче при співі стакато, на послідовне за ним легато.

Кожен голосний звук виконується з різною емоційною виразністю. Учні повинні визначити настрій у виконанні вчителя та самі проспівати так.

На останньому звуці вправи, силу голосу краще не змінювати, що створить оптимальні умови для тренування дихальних м'язів.

Настройка голосу на правильне звукоутворення не тільки у фальцетному, але і у будь-якому регістровому режимі повинна йти у відповідній послідовності: легке стакато, яке переходить в протяжний звук. При цьому діє наступний фізіологічний механізм: звуковий імпульс стакато органічно призводить у рух разом з голосовими складками голосові м'язи; після атаки звук переходить в кантилену на тій висоті тону, то при цьому використовується вже отримана форма руху різних м'язових груп. Стакато допомагає активізуванню дихальної функції, що забезпечує рівномірність виходу підкладного повітря, також оптимальний рівень сили звука на легато.

Відриваючий спів не допускає м'язових затискань і є відправною крапкою для правильного звукоутворення. Початковий уривчастий звук, переведений на протяжний звук, дає позитивний результат при формуванні необхідних якостей співацького звуку та кантилені.

Такі вправи є методом настройки голосів учнів на правильне звукоутворення.

Вправа 3.

Мета: збереження отриманого настрою гортані на різних голосних, тобто уміння вирівнювати голосні при зміні висоти тону.

Найкращі якості голосу проявляються при співі в близькій вокальній позиції, що контролюється відчуттям резонування маски. Важливе значення має спосіб артикуляції голосних: переднього (губного) та заднього (глоткового) укладу.

Для успішних занять співами необхідно створити благоприємні умови. Треба налагодити нормальну співацьку функцію, установити природну взаємодію між окремими органами, яка дозволить всьому голосовому апарату працювати з найменшим напруженням. Це досягається при вихованні вокальних навичок.

Розвиток голосів учнів залежить від того, наскільки правильно учні користуються голосом. У зв'язку з цим необхідно зупинитися на основних причинах, порушуючих нормальну роботу голосових органів.

На початковому етапі учні співають у будь якій теситурі: високій або низькій. Учні самостійно співають високі звуки зовсім не володіючи належними навичками. Зловживання верхніми нотами, форсування голосу порушують нормальну функцію голосових органів, викликають перенапруження і перевтомлення.

Успішність занять залежить від правильної їх організації. Щоб створити необхідний режим занять, необхідно враховувати фізіологічні особливості (вікові, індивідуальні).

Під час співу в активну роботу включаються всі органи, приймаючі участь в голосоутворенні. Недостатня або велика активність одних органів може спричинити перенапруження або порушення в роботі інших органів.

Співаки швидко стомлюються, тому режим занять повинен будуватися з урахуванням цієї особливості.

Заняття з учнями співами не повинні перевищувати 30 хвилин з перервами. До дітей слід підходити з особливою обережністю, враховуючи зростання голосових органів, слабкість м'язів, швидко стомленість нервової системи. Діти не можуть довго бути уважними та активними, тому вчителю слід змінювати види діяльності на уроці.

Учитель повинен пам'ятати, що всі зміни, які трапляються в організмі дитини, впливають на її голос. При деяких захворюваннях серця, легенів співати дітям не рекомендується. Голоси добре звучать тоді, коли співаки здорові, від цього залежить якість занять.